

**L'ACTIVISME SOCIAL, CULTURAL I
POLÍTIC A L'EDAT DE LA JUBILACIÓ**

L'activisme social, cultural i polític a l'edat de la jubilació

Carmen López Esteva
Cecili Buele i Ramis

Resum

La participació social, entesa des del compromís, és una activitat que desenvolupen moltes persones de més de 60 anys a les Illes Balears. Aquest article té com a objectiu conèixer més de prop aquest fet i donar veu a aquesta part la població a l'Anuari. S'han fet entrevistes a una mostra de 15 persones: dones i homes més grans de 60 anys de les Illes Balears, actives en àmbits culturals, socials o polítics actuals. Ens proposam fer veure que superar la seixantena, lluny de representar cap obstacle perquè una persona continuï activa, és una ocasió molt bona per fer aportacions substancials que contribueixen a fer que la nostra societat illenca es pugui considerar significativament participativa.

S'hi veu que l'experiència adquirida al llarg de la vida incrementa la intensitat i, fins i tot, la qualitat d'aquesta implicació. D'entre les conclusions nombroses que se'n treuen, en remarcam una de primordial: l'envelliment actiu de les persones grans de més de 60 anys a les Illes Balears no neix ni prové del no-res; en la majoria dels casos esdevé fruit d'una trajectòria de participació social, personal o col·lectiva, que culmina amb resultats com els que reflecteix aquest estudi.

Resumen

La participación social, entendida desde el compromiso, es una actividad que desarrollan muchas personas mayores de 60 años en las Illes Balears. Este artículo tiene como objetivo conocer más de cerca este hecho y dar voz a esta parte de la población en el Anuari. Se han realizado entrevistas a una muestra de 15 personas: mujeres y hombres mayores de 60 años de las Illes Balears, activas en ámbitos culturales, sociales o políticos actuales. Nos proponemos demostrar que superar los sesenta años, lejos de representar un obstáculo para que una persona siga activa, es una ocasión muy buena para hacer aportaciones sustanciales que contribuyan a hacer que la sociedad de nuestra comunidad se pueda considerar significativamente participativa.

Se observa que la experiencia adquirida a lo largo de la vida incrementa la intensidad e incluso la calidad de esta implicación. De entre las numerosas conclusiones que se extraen, destaca una primordial: el envejecimiento activo de las personas mayores de 60 años en las Illes Balears no nace ni proviene de la nada; en la mayoría de los casos se da fruto de una trayectoria de participación social, personal o colectiva, que culmina con resultados como los que refleja este estudio.

1. Introducció

Mitjançant aquest article es para esment a la temàtica de la **participació activa i autònoma** de les persones grans de les Illes Balears. Quan es parla de persones grans, en la línia dels objectius de l'Anuari, no es fa referència a un bloc homogeni de gent, sinó al conjunt de realitats diferents que caracteritzen aquestes persones, entre les quals hi ha l'activisme o la participació activa. En aquest article es vol fer visible aquest sector de la població de gent gran que duu a terme accions participatives.

A primer cop d'ull pot semblar que l'activisme social, cultural i polític és més propi de la gent jove, gent que té poques dècades d'existència damunt del planeta. Però es pot limitar l'activisme a una visió tan reduccionista? És possible l'activisme entre les persones grans? Si s'analitzen les trajectòries de persones, avui grans, que han desplegat al llarg de dècades un seguit d'accions d'activisme, es troben històries de persones tan variades com les que són fruit de conviccions religioses profundes, aportadores de vivències espirituals d'arrel cristiana, com les de persones que actuen des de perspectives laiques que no tenen res a veure amb cap aspecte de caràcter religiós. Cal tenir present el context històric i social de la comunitat illenca, des de les trajectòries que es mouen en àmbits estrictament culturals, fins a les que tenen a veure amb el món educatiu, esportiu, institucional, juvenil, musical, polític, religiós, sanitari, sindical, solidari, social, universitari o veïnal. Però, què succeeix quan s'arriba a l'edat de la jubilació, a partir dels 60 anys? **Què passa** amb l'activisme social, cultural o polític desplegat durant les dècades anteriors. Aquesta participació minva a mesura que passa el temps o, en canvi, es manté o creix encara més en intensitat, quantitat o qualitat?

A les Illes Balears la presència de persones grans en l'àmbit de la **participació activa és un tema poc estudiat encara**. March (2014) analitza la complexitat de l'envelliment a la nostra societat i afirma: «Però l'important no és l'edat, és la capacitat. I, si cerquem, segur que trobam molts exemples de vells actius, de vells que segueixen creant i fent.» En aquest article es vol ampliar la informació escrita de què es disposa sobre la vellesa que «crea» o «segueix creant» en l'actualitat. De fet, un dels reptes de l'Anuari de l'envelliment (Pascual, Pozo, Orte i Sánchez, 2017,) és «aprofundir en les experiències de voluntariat i participació política» (p. 43), és a dir, conèixer les dimensions de l'activisme social, cultural i polític a l'edat de jubilació. Segons la revisió bibliogràfica internacional de Dahan-Oliel, Gelinas i Mazer (2008), els estudis entre 1982 i 2008 se centren principalment en els beneficis i en els factors associats, i destaquen la interacció entre els factors personals i els condicionants de l'entorn.

Riera (2009), en la seva anàlisi sobre les associacions de gent gran, distingeix entre associacions que ofereixen serveis i associacions que fomenten la presa de decisions. En el primer cas, qui hi participa es beneficia d'una activitat organitzada, mentre que en

el segon cas les persones tenen la possibilitat de participar en la presa de decisions dins l'associació. Si ho analitzem des del punt de vista vivencial (Vecina i Vives, 2016), també s'ha parlat d'aquelles persones que gaudeixen d'activitats en contrast amb aquelles que les organitzen o promouen als centres de gent gran. L'objectiu d'aquest treball se centra primordialment en aquest segon perfil i es tendeix a l'especificitat del «compromís social» que, segons la taxonomia sobre el concepte «participació en la gent gran» de Levasseur i els seus companys, és més restrictiu i intens que els conceptes de «participació» i «participació social» (Levasseur, Richard, Gauvin, i Raymond, 2010).

Per acotar el tema, cal tenir present el que no pretén abastar aquest treball. Entre altres aspectes, no pretén posar en marxa cap proposta relacionada amb l'envelliment actiu, ni per afavorir les persones grans, ni millorar-ne la dinamització sociocultural. Amb aquestes finalitats hi ha altres estudis molt valuosos. Sempre partint de la base teòrica de la perspectiva comunitària (Ballester, Vecina i Pascual, 2014), aquest treball pretén fer la presentació concreta d'un sector considerable format per persones més grans de 60 anys que es mostren actives en l'àmbit cultural o bé el social o el polític.

Seguint la línia esmentada, el document tampoc no centra l'atenció en iniciatives o programes institucionals provinents de l'Administració pública, tot i que resulta important conèixer la mirada i l'acció de les institucions públiques. Aquests darrers anys, degut a algunes iniciatives, s'ha pogut apreciar un **moviment institucional per entendre l'envelliment** com quelcom complex no només observat des de la vessant de la dependència. S'ha fet un gir vers la prevenció per entendre el col·lectiu de persones grans des de la perspectiva de la inclusió social. Es tracta d'una part creixent de la població, una part de la població amb potencial, ja que arriben a la vellesa amb un estat de salut que els permet autonomia i capacitat de decidir. Aquesta nova perspectiva institucional està vinculada a contribucions internacionals que l'han empès. Per exemple, la II Assemblea Mundial sobre Envel·liment, en l'article 10, diu que «una societat per a totes les edats inclou l'objectiu que les persones d'edat tinguin l'oportunitat de seguir contribuint a la societat [...] més enllà de les activitats econòmiques». Una altra iniciativa internacional és la *Guia: Ciutats amigables amb les persones grans*, coneguda com a *Protocol de Vancouver* (OMS, 2007) o la celebració de l'Any de l'Envel·liment Actiu i la Solidaritat Intergeneracional 2012, així com l'informe de l'OMS (Beard et al., 2015) en pro de l'envelliment actiu. Aquesta perspectiva de l'envelliment actiu va lligada a l'estil de vida, segons l'OMS, i té molts components. Els objectius principals estan dirigits al manteniment de la salut física, mental i de les xarxes relacionals.

Segons l'informe de l'OMS (2015), les maneres d'envellir són diverses en funció de l'estat de salut físic i mental i els estats funcionals de cada persona. Aquesta diversitat, molt més àmplia que en altres franges d'edat, aquí interessa per il·lustrar la impossibilitat d'etiquetar de manera simplificada les persones més grans de 60 anys. L'objectiu que promou l'informe de l'OMS és augmentar les trajectòries positives d'envelliment i que les

persones grans segueixin desenvolupant la seva participació social i fent contribucions. En l'àmbit institucional, aquesta finalitat va lligada a accions de caràcter preventiu i a un impacte positiu, com l'estalvi econòmic, ja que, com més dependència i demandes als sistemes de salut i serveis socials hi ha, més important és la inversió social que es requereix. Per tant, es vol fomentar el model de proparticipació social, que considera que les persones grans tenen potencial per contribuir a la societat.

En l'àmbit nacional i, per tant, a la comunitat autònoma de les Illes Balears, degut a aquest canvi d'enteniment, apareixen noves accions. Per exemple, aquest nou punt de vista es reflecteix en les jornades anuals sobre l'envelliment que es fan a Mallorca des del 2012 o el tríptic informatiu «Volem ser actius per envellir millor» (2012). I aquest canvi de comprensió ha generat un moviment institucional, tot i que encara escàs o mancantede continuïtat, **per anar més enllà dels tallers adreçats a les persones grans i crear espais de participació**. Un exemple a les Illes Balears va ser el projecte «Donar veu», de l'Observatori de les Persones Majors de Mallorca (OMM), que està lligat a l'objectiu de la participació activa i incidència en el desenvolupament comunitari del col·lectiu de persones grans (Valiente, Cuat i Mayrata, 2016). El 2017 l'Institut Mallorquí d'Afers Socials va iniciar un conveni per promoure, entre altres activitats, projectes de participació social i voluntariat. Per tant, es pot observar un impuls institucional cap al reconeixement de les persones grans com a ciutadanes actives dins de la ciutat. En matèria de participació institucional, cal dir que hi ha àmbits regulats amb moltes persones implicades; el Govern de les Illes Balears garanteix, mitjançant un decret, a tots els centres amb finançament públic, un òrgan de participació de gran rellevància per a la dinàmica dels centres.

Amb aquest estudi es mira de parar esment a tot un conjunt de tasques que fan les persones grans, per pròpia voluntat i decisió; tasques, persones i àmbits que resulten ben definits i concrets. Són persones que continuen sent promotores, impulsores o animadores d'aquestes accions per iniciativa pròpia, sempre d'acord amb la legislació vigent, però que no depenen de l'Administració pel que fa a la decisió personal. Una de les fonts que serveix de guia per a algunes anàlisis d'aquest document és l'obra clàssica *Política*, d'Aristòtil, de 383-322 aC (Alberich i Mariné, 2014). Tracta temes que, a pesar de la distància en el temps i en l'espai, encara perviuen i interessen a la humanitat i a la gent amb consciència política, teòrica o pràctica, avui dia. Reflexionem sobre el cas de la gent més gran de 60 anys que persisteix activament en alguna tasca. Entre altres temes, sobresurt el de la participació activa en la vida pública. Per a Aristòtil el ciutadà és un animal polític: «qui és ciutadà no s'ha de resignar a ser un súbdit i un espectador del que fan els polítics, ja que el ciutadà és un animal polític, és a dir, un ésser que té dret a participar activament en la vida pública», i no parla d'edats. I també («Llibre III»), l'estudi que fa del que és un ciutadà i de les virtuts que ha de posseir per poder participar en l'administració i ser membre de l'assemblea proclama que «la finalitat de l'estat és la felicitat, és a dir, no solament viure, sinó viure bé».

En funció de la revisió duta a terme, es parteix de tres idees principals per acotar el tema. En primer lloc, comprendre que exercir la participació activa en l'àmbit públic no té edat; en segon lloc, que internacionalment es reconeix aquest exercici no només com un bé per a la comunitat (tant des del punt de vista humà com econòmic), sinó com un bé per a la salut individual, i en tercer lloc, l'afany de donar resposta al buit de l'Anuari a l'hora de visibilitzar aquest sector de la població. Per tant, l'estudi tracta, simplement, de constatar un fet: el de la participació activa, real i concreta, de persones més grans de 60 anys en àmbits diversos, i traure'n algunes conclusions que permetin contribuir al fet que se'n conegui l'existència i la força. No s'analitzarà el que es fa des d'una entitat o associació de persones grans, sinó que es pretén presentar una panoràmica de gent que, en aquesta etapa de la vida adulta, vol continuar, i de fet continua, mantenint-se activa en l'actualitat, fins i tot conjuntament amb altres persones d'edats diferents.

Com a referent d'aquest tipus d'anàlisi, cal destacar l'informe que fa l'Instituto de Mayores y Servicios Sociales (IMSERSO) (Duque i Mateo, 2008). En l'àmbit nacional és el document que descriu la participació social de la gent gran i estableix un precedent a l'hora d'acotar els indicadors clau. També acota els àmbits: polític, laboral, educatiu, social i cultural. Aquí no s'aborda el laboral, atès el perfil estudiat, i tampoc es tracta el de formació. A l'estudi sobre alumnat de la Universitat Oberta per a Majors (UOM), cursos 2006-07 i 2011-12 (Vives, Orte, Macías, i March, 2014), s'estudia la gent gran de les Illes implicada en aquest programa formatiu i queda constància del benestar percebut que s'obté mitjançant aquesta participació en relació amb la dimensió social i la xarxa relacional. Amb aquests estudis es pot comprovar a la pràctica el que se'n diu teòricament a les més altes esferes d'organitzacions internacionals com l'OMS (2002), quan proposa definir «l'envelliment actiu» com el:

«Procés d'optimització d'oportunitats per a la salut, la participació i la seguretat que permeten garantir la qualitat de vida a mesura que les persones envelleixen.' S'hi remarca, doncs, la importància que les persones grans han de participar de manera continuada en la vida social, econòmica i cultural de la comunitat per arribar al seu potencial de qualitat de vida.» (Aranda et al., 2017).

En definitiva, tenint en compte que «com a repte de futur cal incorporar la veu dels protagonistes, no només com a subjectes d'estudi sinó també com a part dels equips de recerca, i assumir també la responsabilitat com a autors» (Pascual, Pozo, Orte i Sánchez, 2017, p. 44), hom espera i desitja que l'aportació que es fa amb aquest estudi arribi a comportar també l'oferta i el plantejament d'una sèrie d'elements que puguin ser tinguts en compte per part de qui desitgi aprofundir-hi encara més. Aquest estudi tracta de la participació activa de gent més gran de 60 anys a les Illes Balears, en tasques de promoció directa, d'impuls continuat i de representativitat activa en els àmbits socials, culturals i polítics illencs més diversos.

2. Metodologia

Es tracta d'una aproximació mixta, primordialment qualitativa, a la participació activa i autònoma de les persones grans de les Illes Balears. S'ha analitzat la temàtica seguint una estratègia inicial de revisió bibliogràfica que ha permès una primera aproximació teòrica. Posteriorment, s'han seguit dues estratègies metodològiques, per un costat, una enquesta a organitzacions de les Illes Balears sobre la proporció de persones grans que en formen part i, per l'altre, s'ha aplicat un qüestionari que, com a tècnica qualitativa, ha permès aproximar-se a la realitat concreta d'informants qualificats més grans de 60 anys, persones representatives del món associatiu de la comunitat.

La tècnica utilitzada que ha permès recollir la informació ha estat principalment l'entrevista (Ballester, Nadal, i Amer, 2014). S'ha estructurat segons els objectius i els interrogants plantejats, tal com es descriu a continuació. Més específicament ha consistit en un qüestionari de preguntes obertes autoadministrat. Aquest mètode té els avantatges que és més ràpid i que pot arribar a més persones, tot i que té el risc que tendeix a perdre qualitat en les respostes.

a. Recerca bibliogràfica

En primer lloc, s'ha fet una recerca bibliogràfica indirecta d'àmbit autonòmic i una breu recerca d'àmbit internacional a la base de dades Web of Science mitjançant la fórmula de recerca «((Aging OR Ageing OR Elderly OR Older OR Seniors) AND TOPIC: (activist OR active involvement OR social engagement))», en què s'han analitzat per ordre de rellevància els 150 primers articles. Els criteris inicials d'inclusió dels articles per garantir-ne l'actualitat i la possibilitat que fossin extrapolables al context de les Illes han estat: haver estat publicats dins els darrers 8 anys i ser d'origen occidental (europeu o americà). En segon lloc, s'han seleccionat en funció de la pertinença al tema.

b. Mètode quantitatiu

Té l'objectiu de conèixer la presència de persones gran, amb funcions actives, en organitzacions o associacions no específiques de gent gran (no específiques ni per funció ni per composició). Concretament, la proporció de persones més grans de 60 i més grans de 85, així com la proporció de dones. Al mateix temps, conèixer com és la distribució entre a) càrrecs de presa de decisió (entitats) o electes (partits) i b) grups operatius (entitats) o que fan funcions de rellevància especial (partits). Tot i que la mostra inicialment està repartida en 4 illes, degut al tipus de resposta (la major part d'organitzacions que actuaven a Eivissa també actuaven a Formentera), s'ha optat per utilitzar una etiqueta comuna en aquest cas.

- La mostra: S'ha distingit entre dos sectors (taula 1). Per un costat, la participació en entitats de les Illes, prioritàriament de l'àmbit sociocultural «finalitat 1111» (Llista d'associacions –Govern de les Illes Balears, 2018–). En segon lloc, la participació institucionalitzada als partits polítics; s'han seleccionat els que tenen representació parlamentària i/o als consells de les Illes Balears.

Taula 1 | *Mostra inicial d'entitats*

Àmbit	Descripció	Quantitat d'organitzacions				TOTAL potencial	És possible contactar-hi
		Mall.	Men.	Pitiüses	Illa no*** específica		
Entitat	- Totes les actives. - Totes les actives i socioculturals* (finalitat 1111).	544*	301	Eivissa: 472 Form.: 40**		1.357	Un 50% = 678
Partit polític	Partits amb representació parlamentària i/o als consells.		1	1	5	9	9

** La dada és aproximada. S'hi accedí mitjançant un únic contacte, el Consell d'Entitats de Formentera.

*** Organitzacions que actuen en més d'un dels espais territorials i organitzacions que no han identificat on actuen.

- Procediment: Primerament, s'han seleccionat les entitats amb l'objectiu d'arribar al nombre més gran possible i prioritzar l'àmbit sociocultural; també els partits polítics. En segon lloc, se'ls ha fet arribar el qüestionari en línia mitjançant el correu electrònic de sol·licitud. De les entitats seleccionades, aproximadament el 50% no té adreça de correu electrònic registrada o no la té actualitzada al registre d'associacions. Per tant, no és possible contactar-hi. D'altra banda, s'ha fet un seguiment telefònic dels partits polítics, però hi ha casos que opten per no respondre o al·leguen privacitat de les dades.

c. Mètode qualitatiu

Té l'objectiu de conèixer tant l'experiència participativa com la percepció sobre la participació activa de la gent gran per part de persones més grans de 60 anys que actualment són actives. De manera específica, l'estudi qualitatiu s'ha centrat en l'exploració i l'anàlisi dels aspectes següents:

1. Moment i causa d'inici de la participació i de les interrupcions. «Com ha estat la trajectòria participativa al llarg de la seva vida? El motiu i l'edat d'inici de cada etapa, així com les interrupcions i els motius d'aquestes, si és el cas.»

2. Factors que motiven l'acció (participació) i la mantenen. «Què li aporta la participació activa que desenvolupa? Per què manté la seva activitat?»
3. Barreres percebudes per a l'acció (participació). «Què podria impedir, avui dia, que continuàs la seva participació activa a la comunitat?»
4. Autopercepció i terminologia de l'acció que duu a terme. «Com definiria la participació que duu a terme?»
5. Autopercepció de l'impacte o la influència de l'edat en les persones dels entorns on es participa. «Quina valoració fa del paper que té la seva edat als espais on participa?»
6. Beneficis o desavantatges autopercebuts de dur a terme una participació activa a partir dels 60 anys. «Creu que té avantatges o desavantatges clars el desenvolupament d'una participació activa dins la comunitat a partir dels 60 anys? Per què?»

- La mostra compleix els criteris següents (taula 2): a) Persones més grans de 60 anys: límit d'edat situat dins l'edat que engloba la població que és considerada gran, el moment en què es pot entrar a la jubilació; 2) Persones actives en l'actualitat a les Illes Balears; 3) Persones accessibles (disposades a participar), i 4) Conjunt de persones que reflectís tant com fos possible la diversitat d'activitats representades: culturals (esport, música, llengua, etc.), socials (associacions de veïnats, ecologistes, etc.) i polítiques (partits). Sector de la població que inclou veus de la ciutadania, de participants en associacions i d'implicats dins l'Administració, segons la classificació esmentada per Vecina, Pascual i Ballester (2015). Amb l'objectiu d'aconseguir una mostra de persones representatives dels tres àmbits d'estudi, s'han seguit dos procediments:

a) Mostra de persones dels àmbits cultural i social: Primerament s'ha demanat a un total de 84 persones de les Illes: 1) Edat; 2) Àmbits de participació (càrrecs i anys, si escau), 3) Si coneixen l'Anuari de l'envelliment de les Illes Balears, i estaven disposats a participar-hi. Quant al seu perfil, totes són més grans de 60 anys: 72 homes i 12 dones que han nascut entre l'any 1935 (poc abans de la Guerra Civil Espanyola) i 1958 (durant el règim militar franquista), amb 23 anys de diferència entre la més jove i la més vella. Entre les persones que han respost (predominantment de Mallorca), se n'han seleccionat 10 per fer un qüestionari de més profunditat.

b) Mostra de persones d'àmbit polític: Primerament s'ha contactat amb els 9 partits polítics seleccionats anteriorment i s'ha sol·licitat la participació voluntària d'una persona del partit més gran de 60 anys; 5 han acceptat.

Taula 2 | *Mostra de persones entrevistades*

Àmbit	Cultural		Polític		Social		TOTAL
Persones	5		5		5		15 persones
Sexe	1 D	4 H	2 D	3 H	2 D	3 H	5 Dones, 10 Homes
Edats	65	67, 69, 71, 76	65	60, 65, 73	69, 73	70 × 2, 78	Entre: 60-78 anys, Mitjana = 69,06 anys

- Procediment: Qüestionari, autoemplenat per correu electrònic, de preguntes obertes corresponents als 6 objectius especificats. Comprovació telefònica en alguns casos.

3. Resultats

Fruit d'aquesta aproximació mixta a la participació activa i autònoma de les persones grans de les Illes Balears, s'ha pogut detectar la presència de gent gran que desenvolupa funcions actives en àmbits de participació tant en entitats socioculturals com als partits, segons declaracions de les organitzacions. En total hi han participat 51 entitats i 5 partits polítics. La mostra d'organitzacions que han participat en el qüestionari (gràfic 1), tot i ser reduïda, sí que està repartida pel territori. Per tant, encara que no es pugui parlar de conclusions fermes, sobre els resultats que se'n deriven sí que es pot parlar de tendències. Entre les entitats, només el 61% manifesta que hi ha presència de gent gran, mentre que tots els partits tenen algú de més de 60.

Gràfic 1 | *Distribució per illes de les entitats participants*

Font: elaboració pròpia.

La descripció de les dades generals de les entitats participants indica que la quarta part dels membres actius és més gran de 60 anys, mentre que la presència de més grans de 85 no arriba a l'1%. En aquelles entitats amb adults grans, la quantitat oscil·la, en equips

directius, entre 1 i 16 i, en grups operatius, entre 1 i 145, tot i que, en conjunt, les persones grans estan repartides de manera semblant en ambdós grups, 25% i 27,6% respectivament. En relació amb la variable de gènere, hi participen més dones que homes en ambdós grups (entre 3 i 7 punts percentuals per sobre), però en la franja de més grans de 60 anys entre els membres femenins «dels equips de direcció» les dones no arriben a ser una cinquena part, mentre que els homes grans són gairebé la tercera part dels membres masculins. En els «grups operatius» de les organitzacions, la distribució de dones més grans de 60 anys és semblant, mentre que la dels homes augmenta 8 punts percentuals. És a dir, sembla reflectir-se la imatge que hi ha menys dones grans de 60 anys actives que homes, i que, tot i que hi hagi una proporció més elevada de dones, especialment en grups operatius. En ambdós grups hi ha més homes grans que dones grans.

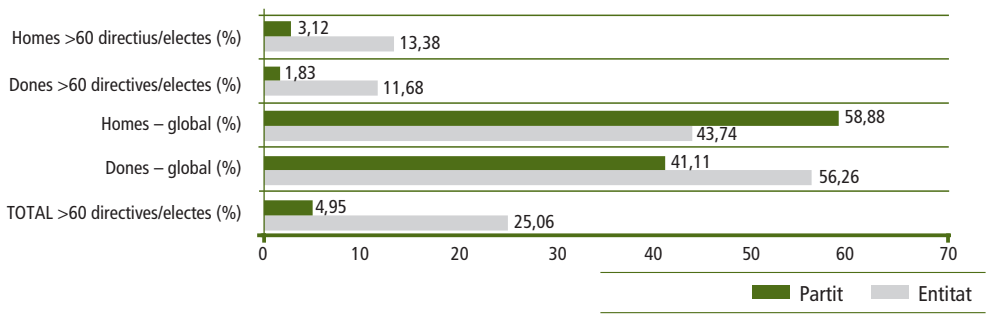
D'altra banda, en la distribució de participants dels partits polítics, destaca la presència de persones més grans de 60 anys en càrrecs electes, més que en el grup de persones amb funcions rellevants, on només es pot constatar certa presència (la mitjana surt elevada degut a un únic partit molt gran que en declara uns 150 en termes absoluts). Si ens centrem en els càrrecs per designació, sobre aquest total hi ha un 3,1% d'homes grans i un 1,8% de dones. En el gràfic 2 es pot veure la comparació dels percentatges entre les entitats i els partits. El primer bloc de columnes representa la proporció de persones més grans de 60 anys (en relació amb el total de persones que formen part del grup de càrrecs electes, com s'ha dit abans, no es pot comparar el de grups operatius). En el cas de les entitats, un 25%, dada que contrasta amb el 5% de presència en els partits. En relació amb el gènere, destaca en l'anàlisi global –representada al segon i tercer bloc de columnes– la distribució inversa d'homes i dones. En canvi, si analitzem la presència de dones i homes més grans, destaca que en ambdós casos la proporció d'homes està per damunt de la de les dones.

A partir del primer qüestionari enviat per fer la selecció d'entrevistats, que conté 84 respostes, es pot veure que la proporció d'implicats en l'àmbit polític és baixa, del 5%, enmig de la varietat d'espais d'implicació enumerats, en la línia de la informació donada per l'estadística anterior. En el camp social destaquen les activitats solidàries, educatives mediambientals, religioses i per a grans, mentre que en el cultural destaquen les musicals, literàries i de difusió de costums (ball, música, patrimoni).

Un altre resultat es pot extreure del mateix procés de contacte amb les organitzacions, siguin entitats o partits. Quant a la sol·licitud de participar en el qüestionari per conèixer el total de persones participants actives i la proporció de persones grans, la primera resposta en tots els casos contactats en què hi ha hagut diàleg ha estat: «No som una associació de gent gran.» A més, s'han pogut comptar 5 casos de correus electrònics de entitats que s'han posat en contacte amb nosaltres expressament. En aquests casos, el nombre de persones grans és 0, però es desconeix el total de membres actius. D'aquesta primera reacció que suscita la pregunta, es pot apuntar a la detecció d'un prejudici que forma part

de la comprensió de les persones adultes joves sobre la presència de persones grans a les associacions. Concretament, la comprensió que els grans «pertanyen a espais específics per a aquest sector de la població» en detriment de la normalització de la seva possible presència en espais no especialitzats per rang d'edat. Pot ser un prejudici fonamentat en diferents mites associats a la gent gran.

Gràfic 2 | Distribució percentual de participants

Font: elaboració pròpia.

Les entrevistes a 15 persones grans d'entre 60 i 78 anys, que actualment són actives en un o més àmbits, han permès fer una **aproximació a l'experiència d'aquest sector poblacional**. S'ha treballat sobre el relat propi i l'autopercepció, sobre l'activisme que desenvolupen, és a dir, sobre l'activisme a partir dels 60 anys. Les respostes a les 6 preguntes, donat el contingut, s'agrupen en 5 qüestions clau: 1) El significat autopercebut d'aquest tipus de participació, pregunta 4; 2) Les barreres identificades, pregunta 3; 3) Elements que promouen la participació per iniciar-la, pregunta 1; 4) Elements que promouen la participació per mantenir-la: motivacions i beneficis, preguntes 2 i 6, i 5) Percepció de l'impacte de la presència de gent gran als espais de participació, pregunta 5. A la vista de les respostes obtingudes, es poden enumerar algunes idees que s'hi remarquen de forma més o menys constant i regular, i altres que només poden ser considerades com a singulars i circumstancials, atesa la condició particular de la persona entrevistada.

Conceptualment, segons les respostes, «l'acció participativa en contextos de participació ciutadana» està relacionada amb una motivació intrínseca: «és vocacional» i està vinculada a un interès pels altres, la solidaritat. D'altra banda, està associada a dos tipus d'explicacions que poden complementar-se: a) «omple de satisfacció» i, b) és un dret i un deure de tota la ciutadania. Una de les persones entrevistades ho resumeix així: «Lluita permanent per l'autoorganització i l'empoderament del poble [...] per aconseguir espais de justícia i felicitat» (S4-H). Es fa referència a una acció continuada, la lluita, en pro d'un

objectiu que, sigui el que sigui (organitzar una coral de barri, promoure un club de futbol o dinamitzar un centre cultural), té com a finalitat aconseguir un bé comú i un coneixement més gran, fita sempre a l'horitzó (finalitat sense fi); tal com ho diu, mitjançant l'acció pròpia dels ciutadans, l'autoorganització.

Per tant, destaquen quatre aspectes clau: a) s'associa amb una metodologia de continuïtat, treball en equip i en xarxa principalment, tot i que hi ha exemples individuals amb repercussions col·lectives també; b) requereix: altruisme «pur», compromís, actitud crítica, voluntarietat, entusiasme, autoorganització ciutadana; c) té connotacions positives i proactives: és constructiva i reivindicativa, i d) repetidament s'entén com el fet de formar part d'un tot en què un s'implica, tant de manera més literal «sentit de pertinença a un grup» com des d'un pla més abstracte «sentir-me partícip d'una evolució humanitària del planeta». Finalment, es llegeix una valoració generalitzada sobre aquesta «participació activa, activisme»: per un costat, és necessària i, per l'altre, diferents veus expressen preocupació per «com garantir-la».

D'aquesta preocupació es desprèn una de les barreres esmentades, la de la normativa que envolta l'associacionisme i la participació ciutadana. Però la resta de barreres descrites són d'àmbit personal. En aquest àmbit, els **tipus de barreres que poden impedir la participació activa** que s'han enumerat són tres: a) impediment per motius de salut, l'esmenten 12 de les 15 persones; b) compromís familiar, 3 de 15; i c) manca de voluntat, 3 de 15.

El que més preocupa, en l'àmbit personal, és un impediment de causa major, és a dir, que no es pot evitar ni preveure. La principal preocupació és la salut; es parla de tenir una malaltia, un impediment físic o un impediment psicològic, amb un nivell de gravetat que impedeixi participar activament. Una de les veus puntualitza la importància de l'equilibri emocional. Una causa major també és una «obligació familiar», «algú que fos dependent en el meu entorn». I, finalment, tres persones (una de cada àmbit) esmenten el desgast que pot comportar l'exercici continu i actiu, per exemple, de la presa de decisions o el fet de sentir-se sol o perdre el convenciment que el que es fa serveix per apropar-se a la finalitat del bé comú. Una barrera directament relacionada amb l'edat s'ha esmentat a la pregunta 6, en què s'atribueix un pragmatisme més elevat a la població de més de 60 anys i una manca d'obertura a les «aventures».

El moment d'inici en activitats de participació, en general, és l'adolescència o la joventut, entre 12 i 20 anys, i està lligada a espais de sociabilització, d'oci, esport o religiosos. Dos casos en són una excepció, un d'origen català i un d'origen estranger (europeu), que defineixen l'inici lligat a ideals polítics. Algunes veus diuen que la seva activitat s'ha incrementat després de la jubilació.

A excepció de dues veus que no especifiquen els inicis del seu cas, les altres 12 descriuen trajectòries amb el fet en comú de tractar-se d'un interès continu al llarg de la seva vida, encara que no sempre realitzat. Mencionen interrupcions de la vida participativa pública la meitat de les dones. Un cas al·lega motius de repressió política, que justifiquen tres anys d'aturada, mentre que les altres dues dones parlen d'una temporada (d'entre 15 i 20 anys) en què es retiraren per dedicar-se exclusivament a la vida laboral i familiar. Una entrevista diu: «Feia feina a dos llocs i estava molt cansada i ho vaig deixar. Vaig tenir fills i me'n vaig desconnectar molt» (S2-D).

En funció de les respostes rebudes, **la motivació per participar té diferents orígens**. La major part de casos van lligats a experiències de la infància i adolescència primerenca de participació en grups d'amics i espais de lleure i esport, una pràctica que es va anar transformant per consolidar associacions, clubs, entrar a participar al barri-ciutat, etc. D'altra banda, destaquen els casos que expliquen haver nascut envoltats d'una sèrie d'estímul, que els han fet créixer fent el que fan. Una veu diu:

«Vaig néixer dins aquest món de la cultura popular. Hi he estat sempre. M'hi he anat formant a través dels anys. Ma mare em deia que no havia començat a caminar i ja sabia ballar. Si creixes dins aquest ambient..., i com que ho saps fer, [...] vas fent, t'ajuntes, engresques més gent. Al final formalitzes una associació, fas tot el que és legal. No hi ha un dia en què dius "ara em posaré a fer-ho"». (C1-H)

Altres, en canvi, expliquen com va ser l'adolescència; destaquen les experiències femenines amb un inici més tardà (17-20 anys) que podem diferenciar novament en dos grups: les que descriuen que varen madurar el pensament intel·lectual i filosòfic des d'agrupacions com Joventut Obrera Cristiana (JOC) o espais de participació veïnal, i aquelles que començaren a participar en moviments estudiantils i mediambientals.

La diferència entre els **elements que motiven l'acció i la mantenen i els beneficis per a més grans de 60 anys** és subtil, i en la pregunta sobre motivacions es mencionen els beneficis com a part dels elements motivadors. Per aquest motiu els beneficis o avantatges també seran inclosos a continuació.

Entre els **factors que motiven l'acció i la mantenen** hi ha idees recalcaades per més d'una veu. Però no es pot distingir un denominador comú ni per àmbits ni per gènere. Del total de 15 veus:

1. Entre quatre i cinc cops s'ha destacat la «satisfacció personal»; el sentiment d'utilitat: «a la llarga es veuen els fruits»; la sensació de contribuir a fer que les coses vagin millor, i el sentiment de responsabilitat, expressat amb paraules com «compromís, deure» o «la mantinc per ser conseqüent amb mi mateix».

2. Tres vegades han sorgit les idees següents: la possibilitat de compartir els coneixements, amb afirmacions com «[oportunitat] per socialitzar els meus coneixements que, de forma privilegiada, he pogut adquirir», «la vida m'ha donat moltes coses bones i em sento obligat a revertir [...] en benefici dels altres» i «tinc una experiència i uns coneixements [...] que s'han d'aprofitar i que em permeten fer aportacions útils encara per a la societat»; perquè fa sentir més viu, «dona coratge» i «participar em manté més dinàmica i amb ganes de viure» (C4-D); «m'enriqueix molt» i «m'ajuda a seguir aprenent, llegint», «guany més coneixements i encara puc gaudir de la meua professió de manera més selecta», i la sensació de formar part d'una cosa més gran, «sents que ets part d'un col·lectiu» i «[em sento] participi d'una evolució humanitària al planeta», m'agrada el treball en equip.
3. Dues vegades s'ha mencionat: el plantejament vital, la manera d'estar que tenen, «no sabia viure sense fer res»; el reconeixement/agraïment de la gent que els envolta.

Altres idees que apareixen a les entrevistes són: l'esperit de superació, «cert esperit de superació. Si volem millorar, no podem seguir fent el mateix. Si lluitam podem perdre, però si no lluitam, ja hem perdut» (C2-H); plantejaments vitals com «tinc incorporats els valors de la democràcia...: empoderament del poble, participar és decidir» i «no pots sentir-te mínimament bé [vivint] al marge dels altres» o «pens fer-ho fins que la salut aguanti»; tenir disponibilitat, com a persona jubilada, i el benefici d'estar actiu, «un mètode de feina constant amb una programació aporta benestar a la vida de les persones grans, almenys aquest és el meu cas» (C2-H).

Entre les persones consultades, la majoria remarca **els avantatges** que comporta una participació activa dins la comunitat, tant en l'àmbit cultural, com el polític i el social, mentre que, sobre els desavantatges, afirma que no se n'hi veuen d'importants i l'únic que es comenta és que «es vulgui imposar la manera pròpia de veure i fer als més joves» (C4-D), qüestió que no és un desavantatge en si per a la persona gran. En canvi, s'afirma que «sempre és positiu». Es destaca repetidament que l'activisme representa una oportunitat per compartir els coneixements i bagatge propis, estar al dia, progressar en noves tecnologies, que fa sentir útil, que és una oportunitat per expressar-se: «encara tenim molt a dir i cal que ho diguem» (P2-H), que permet omplir el buit que ha deixat la feina, i que facilita trobar-se amb gent sovint més jove. També es destaquen avantatges per a la comunitat com el fet de servir d'estímul per a la gent emprenedora i encoratjar els joves.

En relació amb la percepció que tenen sobre **l'impacte de la presència de gent gran als espais de participació** tothom la valora de manera positiva. Valoren que disposen d'un punt de partida amb experiència, capacitat d'escoltar i una «visió més global sobre la problemàtica del fet de viure cada dia i de l'adaptació a la vida real» que els permet oferir aquest bagatge. Dues veus també hi afegeixen: «l'aportació que fem a la

nostra edat és positiva perquè oferim experiència, constància, paciència, comprensió i gratuïtat». Es distingeix entre espais on hi ha persones més joves que poden aprofitar-se de l'experiència acumulada i complementar el seu potencial més dinàmic i la seva formació, i on l'edat pot donar certa autoritat carismàtica i serveix per enriquir i encoratjar, i espais on els participants són d'edats semblants. En aquest cas, es destaca que ajuda a sentir-se encoratjat i anima a seguir. De manera puntual, dues persones de l'àmbit cultural fan referència a altres persones en general que els demanen: «I a tu qui et mana fer tot això?»

4. Discussió i conclusions

La **presència de persones més grans de 60 anys** amb funcions actives de responsabilitat o presa de decisions a les entitats i partits polítics està comprovada. En canvi, en vista dels resultats optimistes, és a dir, que 1 de cada 4 persones en entitats és gran, s'han de tenir en compte algunes apreciacions per matisar la conclusió. En primer lloc, hi ha entitats que tendeixen a agrupar una proporció més important de persones grans (s'haurien d'explorar els motius, com poden ser la temàtica) i, en segon lloc, les respostes obtingudes d'entitats, atès que són voluntàries, poden estar esbiaixades. En particular, s'ha observat la tendència a respondre només en cas que hi hagi gent gran a l'organització. Per tant, existeix la possibilitat que la presència real de persones grans a les organitzacions tingui una proporció més reduïda que la reflectida en aquest article.

En relació amb altres variables, com el gènere o el tipus de grup d'activitat, es veuen diferències de tipus global, però si s'observa només el sector de gent gran, les proporcions estan més equilibrades. Amb tot, la variable de gènere hi està present. Sempre és més gran la proporció d'homes que de dones, coincidint amb l'anàlisi de l'IMSERSO fet en l'àmbit espanyol.

La **conceptualització «d'activisme»** de les persones entrevistades ajuda a ubicar la idea de què parteixen per respondre les altres qüestions i s'adopta com la definició que proposa aquest estudi. L'activisme consisteix en una participació vocacional i solidària en pro del bé comú basada en el compromís. La idea està alineada amb el concepte de «compromís social», coincidint amb la literatura internacional (Levasseur et al., 2010). Tal com s'ha descrit, parteix d'una força interior personal, tot i que pot ser potenciada pel grup, i treballa amb una finalitat a la qual un sempre s'acosta però que mai es pot donar per acabada. També és important assenyalar que es tracta d'una activitat no només associada amb el plaer, les coses pel gust de fer-les, sinó amb la responsabilitat social i el deure de tot ciutadà, com apuntava Aristòtil (383-322 aC). Plaer i deure també es mencionen com a grans motivadors per a l'acció.

En relació amb **les barreres**, es destaca que, a excepció d'una barrera lligada a la hipòtesi d'un estat psicològic més rígid, les mencionades «no tenen edat»; cap dels entrevistats no ha fet servir cap connotació relacionada amb la vellesa. En relació amb les limitacions de caràcter psicològic, es pot fer referència a un estudi anglès sobre gent gran isolada que enumera tres grans limitadors: creences, pors a possibles reaccions socials i la pèrdua d'aspectes valorats de la identitat (Goll, Charlesworth, Scior i Stott, 2015). Totes les valoracions han estat relacionades amb el que podria impedir l'acció en si mateixa com a «causes de força major». Per tant, sembla confirmar-se la idea que apuntava March (2014): «el que importa no és l'edat, és la capacitat» i, tal com afirma l'OMS (2015), la possibilitat d'acció depèn de dos factors principals: a) la salut (física o mental) i b) l'estat funcional, que no són el mateix. Ho confirma una de les veus: «Si algú va en cadira de rodes, tothom l'ajuda i ja està» (C1-H).

Lamentablement no s'ha pogut reflectir el conjunt de possibles trajectòries, però des d'aquest estudi se n'han pogut conèixer 15 de repartides en àmbits d'acció i en gènere. En aquesta mostra predominen **les trajectòries** continuades i que, a partir de l'edat de jubilació, especifiquen que segueixen igual o més actives. El cas de les dones s'ha d'interpretar a part, tenir present la variable de gènere i valorar que són les úniques que parlen d'aturades en la participació pública. Cal especificar que la descripció de les experiències del sector polític comencen a partir de l'edat adulta; no s'ha pogut contrastar si n'és l'inici o si la pregunta no s'ha respost completament. En tot cas, s'ha de tenir en compte el context sociopolític de repressió viscut a l'Estat espanyol (fins a la Constitució de 1978) i que pot condicionar una cultura participativa que es manifesta de manera més tardana en l'àmbit polític i associatiu; «La paraula *política* era un vocable que era mal vist, no se'n podia parlar. Jo sa primera vegada que record haver assistit a algun tipus de reunió allà on "pareixia que s'insinuava alguna cosa de caire polític" era de l'any 1967, amb 23 anys» (P5-H). D'altra banda, pel que fa a les motivacions d'inici identificades, s'observa que l'entorn de creixement de la infància i l'adolescència són molt importants en el desenvolupament de l'interès i l'activitat participativa, una actitud proactiva que es converteix en activitat quan es pot. Conèixer l'origen d'aquestes trajectòries dona pistes dels elements que, en aquests casos, han consolidat aquest tipus específics d'actituds.

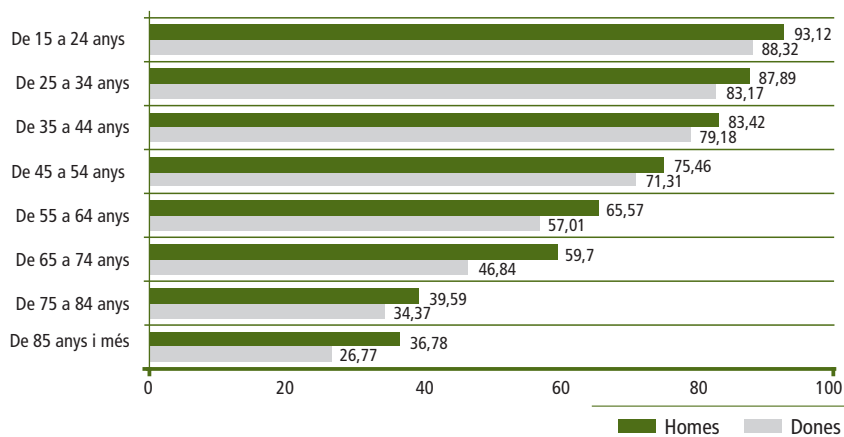
Sorpren i anima l'allau de **beneficis i elements que motiven mantenir i continuar l'acció** participativa en persones més grans de 60 anys. «Estic col·laborant amb moltes coses i sa gent, a vegades me diuen "Què ets de coió [que fas tantes coses]!"» (C5-H); els resultats de les entrevistes poden ajudar a valorar els pros i els contres d'aquesta participació. Es mencionen elements tant relatius a la persona gran com a la comunitat on viu i, en l'àmbit del grup, tant a l'impacte positiu que poden tenir per als més joves de 60 com al suport mutu que es donen entre els adults grans. En tot cas, destaca que afavoreix l'intercanvi intergeneracional i pot prevenir la solitud, a més de ser un espai d'autorealització i

satisfacció, tant pel fet de donar com de rebre. Des d'aquest sector de població gran activa, no es perceben desavantatges. En són exemples concrets: com a motivació primordial, l'experiència adquirida, la transmissió a les generacions més joves, l'aprenentatge al llarg de tota la vida, la satisfacció de fer alguna cosa útil dins la vida, l'aprofitament del temps lliure, la trobada amb altra gent –i gent d'altres edats– i el compromís en la construcció d'una societat millor.

Sembla que des de l'experiència dels entrevistats es percep un entorn que aprecia la seva presència i aportació. D'altra banda, és interessant apreciar la resposta de les entitats quan se'ls demanava l'edat dels seus membres actius, ja que pot deixar entreveure un prejudici sobre el tipus de participació esperat de les persones grans. Seria interessant aprofundir en el tema. Una hipòtesi a contrastar seria que les persones grans que hi participen no són etiquetades com a grans perquè, quan es parla de grans, es pensa en un perfil amb un grau de dependència més alt o amb un altre tipus d'interessos.

La recollida de dades i les mostres finals tenen limitacions que afecten els resultats i la seva interpretació. En relació amb la mostra inicial de persones entrevistades, degut als recursos disponibles, no és tan àmplia i diversa com seria idoni per poder garantir la representativitat de les Illes. D'aquesta manera, hauria estat interessant conèixer casos amb trajectòries amb altres moments d'inici, perquè permetria conèixer els determinants inicials. En relació amb el qüestionari autoempletat, és un mètode més ràpid però que permet menys control sobre les preguntes. Per tant no es pot garantir que s'hagin respost de manera completa o adequada. En segon lloc, la mostra d'entitats participants era voluntària (autoescollida). Per tant, depèn de l'interès circumstancial de la persona que potencialment pot respondre. D'altra banda, la grandària d'aquesta mostra és massa reduïda per poder considerar representatius els resultats. Per tant, només es poden considerar pel que fa a tendències probables. Degut al mateix motiu, la grandària final de la mostra, no es fa una anàlisi distribuïda per illes, a pesar del gran interès que presentava. Seria necessària una ampliació.

Per acabar, davant tota la informació desenvolupada, és interessant valorar que, segons l'enquesta de població (INE, 2014), el benestar percebut és valorat com a «molt bo» o «bo» per entre un 35% i un 65% de la població entre 55 i 74 anys, percentatge que es redueix només fins al 26% en la franja de 85 o més anys i que es pot observar al gràfic 3. És una dada important perquè permet relativitzar la incidència de la salut, ja que ha estat assenyalada com a la principal barrera per a la participació. D'altra banda, s'observa que el percentatge varia en funció del sexe i que, en el cas de les dones, la valoració tendeix a ser més negativa. Aquesta variable és paral·lela a la del factor de gènere, que explica la participació més reduïda de les dones i que s'entreveu en el resultat de la presència de persones grans en entitats.

Gràfic 3 | Molt bo o bo (% de població de 15 anys i més)

Font: Enquesta Europea de Salut a Espanya 2014. INE

Cal dir que, amb les dades recaptades en aquest estudi, es comproven més directament i nítidament els efectes positius i valuosos de l'aplicació pràctica i concreta del que fa dècades s'anomenava «praxi de la pedagogia activa». Es mirava d'aplicar a determinats moviments educatius del nostre entorn més immediat i ha perdurat fins als nostres dies la pràctica tan eficient de «prendre l'activitat pròpia com a punt de partida de l'aprenentatge». Aprenentatge que no s'acaba mai, sinó que es perllonga al llarg de tota la vida. En aquest sentit, l'estudi vol ser continuador i complementari de tantes altres aportacions valuosos que al llarg d'aquesta darrera dècada s'han fet a l'Anuari de l'envelliment de les Illes Balears.

En conclusió, s'ha acomplert l'objectiu de visibilitzar la participació activa del col·lectiu de les persones grans en la vida pública de les Illes Balears. Defensar aquesta participació com a legítima forma part d'un envelliment saludable de la societat que no perd les veus dels més grans. D'aquesta manera, es pot afirmar que aquest estudi ha pogut fer sortir a la superfície de les mars immenses i convulses, que configura la varietat d'iniciatives ciutadanes de tot tipus, aquests **grans corrents d'aigua subterrànies**, per ventura imperceptibles a primera vista però sempre cabalosos i potents, que transiten i transcorren d'un cap a l'altre a la nostra societat, sense que se'n vegi a simple vista ni l'aspecte, ni el color, ni la força, ni la bellesa, ni la utilitat, ni la presència. Però hi són ben actius i ben presents, gràcies a la contribució immensa de persones més grans de 60 anys, que van deixant-ne la petjada singular i pròpia, difícil d'esborrar als àmbits socials, culturals i polítics i que encara hi són: «encara que gran no vull ser insensible al que m'envolta» (P3-D).

Agraïments

Agraïm a totes les persones que, a títol particular o representant organitzacions, han col·laborat en aquest estudi de forma desinteressada i alhora confiada, aportant-hi temps i informació, especialment informació personal.

Referències bibliogràfiques

Alberich i Mariné, J. (2014). *Aristòtil – Política*. Col·lecció «Clàssics de Grècia i Roma». RBA La Magrana: Barcelona.

Aranda, J., Cano, M. I., Cuatrecasas, M. I., Fernández, M. I., Gamundí, C., Gelabert, M. I., Macías, L. i Sbert, M. (2017). Donar veu a les persones grans de Mallorca: creació de fòrums de participació. Resultats de l'experiència pilot. A Orte, C. (dir.) *Anuari de l'envelliment. Illes Balears 2017*. Palma: Grup d'Investigació i Formació Educativa i Social (GIFES), Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques, Càtedra d'Atenció a la Dependència i Promoció de l'Autonomia Personal i Universitat de les Illes Balears.

Ballester, B., Nadal, A. i Amer, J. (2014). Análisis de contenido e investigación documental. *Métodos y técnicas de investigación educativa* (2 ed., 301-114). Palma: Edicions UIB.

Ballester, L., Vecina, C. i Pascual, B. (Eds.) (2014). *Comunidad, trabajo en red e intervención socioeducativa*. Palma: Edicions UIB.

Beard, J., Officer, A., Cassels, A., Bustreo, F., Worthing, A. M. i Asamoah-Baah, A. (2015). *Informe mundial sobre el envejecimiento y la salud*. Organización Mundial de la Salud (OMS).

Dahan-Oliel, N., Gelinas, I. i Mazer, B. (2008). Social participation in the elderly: What does the literature tell us? *Critical Reviews™ in Physical and Rehabilitation Medicine*, 20(2).

Duque, J. M. i Mateo, A. (Coords.) (2008). La participación social de las personas mayores. *Colección Estudios. Serie Personas Mayores, 11005*. Madrid: IMSERSO.

Goll, J. C., Charlesworth, G., Scior, K. i Stott, J. (2015). Barriers to social participation among lonely older adults: the influence of social fears and identity. *PLoS one*, 10(2).

Govern de les Illes Balears (2018). *Llista d'associacions*. Recuperat de <https://www.caib.es/regentjurfront/principal.jsp>

Instituto Nacional de Estadística (INE) (2014). Valoración del estado de salud percibido en los últimos 12 meses según grupos de edad. *Encuesta europea de salud en España*. Recuperat de http://www.ine.es/ss/Satellite?L=es_ES&c=INESeccion_C&cid=1259926692949&p=1254735110672&pagename=ProductosYServicios%2FPYSLayout¶m1=PYSDetalle¶m3=1259924822888

Levasseur, M., Richard, L., Gauvin, L. i Raymond, É. (2010). Inventory and analysis of definitions of social participation found in the aging literature: Proposed taxonomy of social activities. *Social science & medicine*, 71(12), 2141-2149.

March, J. (2014). Envel·liment actiu i saludable: El cas de les Illes Balears. A Orte, C. (dir.) *Anuari de l'envelliment. Illes balears 2014*. Palma: Grup d'Investigació i Formació Educativa i Social (GIFES), Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques, Càtedra d'Atenció a la Dependència i Promoció de l'Autonomia Personal i Universitat de les Illes Balears.

OMS (2002). *Segunda Asamblea Mundial sobre Envejecimiento*. Madrid.

OMS (2007). *Ciudades globales amigables con los mayores: Una guía*. Suïza.

Pascual, B., Pozo, R., Orte, C. i Sánchez L. (2017). L'Anuari de l'envelliment de les Illes Balears: una dècada de canvis i de continuïtats. A Orte, C. (dir.) *Anuari de l'envelliment. Illes Balears 2017*. Palma: Grup d'Investigació i Formació Educativa i Social (GIFES), Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques, Càtedra d'Atenció a la Dependència i Promoció de l'Autonomia Personal i Universitat de les Illes Balears.

Riera, J. L. (2009). Anàlisi de les associacions de gent gran a les Illes Balears. A Orte, C. (dir.) *Anuari de l'envelliment. Illes balears 2009*. Palma: Càtedra d'Atenció a la Dependència i Promoció de l'Autonomia Personal (Conselleria d'Afers Socials, Promoció i Immigració i UIB).

Valiente, M. Á. F., Cuart, M. I. i Mayrata, M. M. B. (2016). Impulsant un nou model de participació de les persones grans a Mallorca: l'Observatori de les Persones Majors i el projecte «Donar veu». A Orte, C. (dir.) *Anuari de l'envelliment. Illes Balears 2016*. Palma: Grup d'Investigació i Formació Educativa i Social (GIFES), Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques, Càtedra d'Atenció a la Dependència i Promoció de l'Autonomia Personal i Universitat de les Illes Balears.

Vecina, C., Pascual, B. i Ballester, L. (2015). Las representaciones sociales entre los protagonistas comunitarios: Una propuesta formativa. A: Juanas Oliva, A. i Fernández García, A. (Coord.) *Pedagogía social, universidad y sociedad* (439-450). Madrid: UNED.

Vecina, C. i Vives, M. (2016). El valor de la participació social. Una aproximació a la vivència de persones grans que participen en les seves associacions. A Orte, C. (dir.) *Anuari de l'envelliment. Illes Balears 2016*. Palma: Grup d'Investigació i Formació Educativa i Social (GIFES), Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques, Càtedra d'Atenció a la Dependència i Promoció de l'Autonomia Personal i Universitat de les Illes Balears.

Vives, M., Orte, C., Macías, L. i March, M. X. (2014). A long-term analysis of social networks of students from a University Program for Seniors. *US-China Education Review A & B*, 4(8), 567-572.

Autors

CARMEN LÓPEZ-ESTEVA

Sóller (1990). Diplomada en Educació Social i Llicenciada en Psicopedagogia per la Universitat de les Illes Balears (UIB). Màster de formació del professorat per la UIB orientada als temes d'inclusió i participació de la comunitat educativa amb el treball de fi de màster «Orientació educativa per a la transformació escolar als centres de secundària». Actualment és tècnica del Grup de Recerca i Formació Educativa i Social (GIFES) de la UIB i doctoranda en Ciències de l'Educació de la UIB, i les seves línies de recerca són l'envelliment amb èxit i la cohesió social.

CECILI BUELE I RAMIS

Palma (1944). Diplomada en Estudis Eclesiàstics, llicenciat en Educació (especialitat Filosofia i Religió), ha participat activament en la implantació a Mallorca del Moviment Escolta i Guiatge de Mallorca (1968), Amnesty International (1979), Comitè de Solidaritat amb Amèrica Llatina (1979), Grup de Drets Humans (1980), Associació Veïnal del Camp Rodó (1988), Federació d'Associacions de Veïns de Palma (1992). A més d'això, abans de complir els 60 anys, exerceix com a delegat sindical de CCOO a l'Administració autonòmica (1993), regidor a l'Ajuntament de Palma (1995-1999), conseller de Cultura i Joventut al Consell de Mallorca (1999-2000), diputat al Parlament de les Illes Balears (1999-2003). Complits els 60 anys, es manté actiu com a militant d'Esquerra Republicana (2004), afiliat a la CGT-Balears, membre de l'Assemblea de Moviments Socials de Mallorca (2005), Jubilats per Mallorca (2017).